

Výhody tradičního světa

A teď se podívejme na druhou stranu mince. Čeho si lidé, kteří žili jak v tradiční společnosti, tak v moderní DIVNÉ (anglicky WEIRD) společnosti, cení na první z nich a v druhé toto naopak postrádají?

K nejčastějším a nejdůležitějším věcem patří celoživotní sociální vazby. Samota nepředstavuje v tradičních společnostech problém. Lidé stráví svůj život na místě nebo poblíž místa, kde se narodili, a zůstávají neustále obklopeni svými příbuznými a kamarády z dětství. V malém tradičním společenství (kmeny a tlupy o pouze několika stovkách osob, někdy i méně) se všichni navzájem znají, nikdo není pro nikoho cizím. I když se dívky nebo chlapci (ve většině tradičních společností dívky) po svatbě ze své rodné vesnice odstěhují, obvykle se nové bydliště nachází nedaleko a oni mohou své pokrevní příbuzné pravidelně navštěvovat.

V lidnatých industriálních společnostech naopak představuje riziko samoty chronický problém. Výraz „cítit se sám uprostřed davu“ není jen literárním obratem, pro mnoho Američanů a Evropanů žijících ve velkých městech, kde pracují mezi lidmi, jež sotva znají, je to základní životní realita. Lidé na Západě se často stěhují na velké vzdálenosti, jejich děti a přátelé se nezávisle na nich také různě stěhují, a tak člověk obvykle nakonec žije někde, kde je daleko od svých nejbližších příbuzných i od svých přátel z dětství. Většina lidí, se kterými se setkává, jsou cizí lidé, kteří také cizími zůstanou. Je běžné, že děti, když vyrostou a uzavřou sňatek nebo se ekonomicky osamostatní, odcházejí z domova svých rodičů a zakládají si vlastní domácnost. Jeden můj americký kolega, který strávil značnou část života v Africe, to shrnul takto: „Život v Africe je materiálně chudý, ale sociálně a emočně bohatý, kdežto život v USA je materiálně bohatý, ale sociálně a emočně chudý.“ K dalším častým postřehům patří větší časový tlak, omezující časový plán dne, vyšší úroveň stresu a vyšší soutěživost v západních společnostech v porovnání s tradičními společnostmi. Zde bych jen zdůraznil, že jisté rysy tradičního světa v některých částech moderních průmyslových společností přetrvávají, například ve venkovských oblastech, kde se také každý zná s každým a kde většina lidí stráví svůj život poblíž místa, kde se narodili.

Abych tato obecná tvrzení poněkud „polidštil“, chtěl bych nyní citovat několik pronikavých postřehů dětí amerických podnikatelů nebo misionářů, které vyrůstaly na Nové Guineji, Filipínách nebo v Keni a pak se jako dospívající přestěhovaly do Spojených států. Své pocity a zážitky mi líčily těmito slovy:

„Američtí kluci jsou agresivní, mluví nadřazeně a mlátí ostatní kluky. Hodné děti to v USA mají těžké.“

„Vyrůstal jsem s dětmi na Nové Guineji a jako první odlišná věc na amerických dětech mě zarazilo, že děti jdou po škole domů, zavřou dveře, hrají videohry a odcházejí z domu, zase teprve když jdou do školy. Na Nové Guineji jsou děti pořád venku mimo dům a hrají si s ostatními.“

„Africké děti jsou neustále s nějakými lidmi. My děti jsme chodily dovnitř se jenom vyspat. Mohly jsme zajít do jakéhokoliv domu a věděly jsme, že tam budeme vítáni. Ale americké děti nejsou často s jinými dětmi. A dnes, když existují videohry, je problém s tím, že děti zůstávají doma a hrají si samy, ještě horší než za mého mládí, kdy byla k dispozici jen televize, videohry ne.“

„Tam na Filipínách děti říkají všem dospělým ‚teto‘ a ‚strejdo‘. Můžeme do kteréhokoliv domu ve vesnici. Když je čas oběda, jíme v domě kohokoliv, kde zrovna v té době jsme, společně s ostatními dětmi.“

„Americké děti jsou méně společenské než novoguinejské děti. Na Nové Guineji jsem zvyklý se na každého usmát, každého pozdravit, začít si povídat s tím, kdo projde kolem. Ale americké děti kolem sebe chodí, jako by byly cizinci, nezačnou si povídat, neřeknou si ahoj. Když se usměju a řeknu ahoj, tak odpoví, ale samy by nezačaly.“

„V USA musí někdo lidi bavit – nedovedou se pobavit sami.“

„V Africe když něco potřebujete, uděláte si to sám, protože víte, jak se to vyrobí a jak to funguje. V USA když něco potřebujete, jdete si to koupit a nevíte, jak se to dá udělat.“

„Americké děti jsou méně kreativní než novoguinejské děti, protože všechno dostanou hotové (viz obrazové přílohy 17 a 18). Když na Nové Guineji uvidíte letadlo a chcete si vyrobit jeho model, vyrobíte si ho sami, ze dřeva nebo klacíků. Pak s tím letadýlkem hrajete hry, děláte, že létá a vydává zvuky. S bratrem jsme s takovými modely, vyrobenými doma, přesně napodobovali let letadel. Ale americké děti dostanou hotové letadlo, hračku, a nedovedou let letadla napodobit vůbec.“

„V Africe se o věci dělíte. Třeba když jsem chodil do školy, dostal jsem červenou gumovou duši z pneumatiky. Guma byla hrozně cenná, protože se z ní dělaly praky. Dlouho jsem se s ostatními dětmi dělil o kousky své drahocenné červené duše, aby si mohly dělat praky. Ale v USA když dostanete něco cenného, necháte si to pro sebe, s nikým se nedělíte. A kromě toho by nikdo v USA nevěděl, co by se dalo udělat s duší z kola.“

EPILOG

„Nejvíc jsem si po přestěhování z Nové Guineje do USA musel zvykat na to, že nemám takovou volnost. Na Nové Guineji mají děti mnohem více volnosti. V USA jsem například nesměl lézt na stromy. Na Nové Guineji jsem vždycky šplhal na stromy a pořád mě to baví. Když jsme se s bratrem vrátili do Kalifornie a přestěhovali se do našeho tamního domu, hned jsme vyšplhali na strom na zahradě a postavili si ve větvích domeček; ostatním to připadalo divné. V USA je tolik pravidel a zákazů, protože se každý bojí, že ho někdo bude žalovat. A tak děti nemají možnost samy něco zkoumat. Bazén musí být zabezpečený, aby náhodou nedošlo k úrazu a majitel nebyl popotahován. Většina Novoguinejců nemá bazény, ale ani u řek, ke kterým jsme chodili, nebyly nápisy „Skákání do vody na vlastní nebezpečí“, protože to je přece jasné. Proč bych skákal do vody, pokud nejsem připraven nést následky? V USA se odebrala zodpovědnost z osobního jednání a nahradila ji zodpovědnost majitele pozemku nebo stavitel domů. Většina Američanů chce v případě, že se něco stane, někoho obvinít – a hlavně ne sebe. Na Nové Guineji jsem si mohl kreativně hrát a volně zkoumat okolí a přírodu, samozřejmě s nutným prvkem rizika, ale toto riziko jsme měli pod kontrolou. V průměrném americkém dětství se takováto kontrolovaná rizika vůbec nevyskytují. Zažil jsem výchovu s maximem volnosti, pro Američany by něco takového bylo nemyslitelné.“

„Tady v USA je člověk frustrován, protože je pod neustálým tlakem, aby pracoval. Když si odpoledne sednete a vychutnáte si šálek kávy, měli byste se cítit provinile, že právě marníte příležitost vydělat nějaké peníze. Ale jestli patříte k lidem, kteří místo aby si vychutnali šálek kávy, vydělávají peníze, tak ty peníze vydělané navíc stejně neušetříte, prostě jen budete žít nákladnější život, který vás bude nutit pracovat stále víc. Lidé v USA z velké míry ztratili schopnost najít rovnováhu mezi prací a relaxací nebo hrou. Na Nové Guineji se obchody v poledne zavírají a otevřou se zase až pozdě odpoledne. To je mimořádně neamerické.“

„V USA jsem byl šokován, že moji vrstevníci neznali nějaké morální meze svého chování. Ve společnosti tak pluralistické, jako je Amerika, existuje jen malý prostor k tomu, aby si člověk stál za tím, co považuje za pravdivé a správné. Na Nové Guineji je pravda sice také různě kulturně interpretována a aplikována, ale alespoň se uznává, že existuje a že ji lze zjistit.“

„Děti tady v USA a možná i Američané obecně jsou posedlí novými věcmi. Při našem posledním návratu do Kalifornie jsme byli ohromeni, kolik nových věcí typu ‚tohle musíš mít‘ se zase objevilo – tentokrát to

byly velké ploché plazmové televizní obrazovky. Co to bude za dalších šest měsíců?“

„Každý v USA je uzavřený do své vlastní těsné krabice. Afričtí mladí lidé, které znám, se intenzivně zajímají o to, co se děje v jiných částech světa, a dobře se orientují v zeměpise. K našim hrám patřilo to, že jsme se navzájem zkoušeli, kde leží různé země, nebo ze jmen světových státníků a slavných sportovců. Všichni pochopitelně znali jména keňských národních fotbalových mistrů a běžců na dlouhé tratě, ale stejně dobře znali i americké, britské, německé a brazilské sportovní hvězdy. Slyšeli o filmu *Osamělý jezdec*, basketbalistovi Wiltu Chamberlainovi nebo boxerovi Muhammadu Alimu a pořád se mě ptali, jaký je život v USA. Když jsem poprvé přijel do USA, myslel jsem, že se mě budou ptát na život v Africe, ale brzy jsem zjistil, že jen velmi málo lidí se zajímá o něco jiného, než co přímo ovlivňuje jejich každodenní život. Způsob života, zvyky a události kdekoliv jinde ve světě je nezajímaly, a tak jsem se naučil o Africe nemluvit. Mnoho lidí v Americe dokázalo spoustu skvělých věcí, ale co se týče znalosti a pochopení zbytku světa, jsou na tom bídně. Zdá se, že jim vyhovuje, když jsou zavřeni mezi zdmi své pečlivě vybudované selektivní ignorance.“

Co se můžeme naučit?

Svět, který skončil včera, formoval naše geny, kulturu a chování po většinu dějin moderního *Homo sapiens*, který se objevil nejméně před šedesáti tisíci až sto tisíci lety. Jak vyplývá z archeologických nálezů, změny ve způsobu života a v technologii se odvíjely extrémně pomalu a tempo začaly nabírat až s počátkem zemědělství asi před jedenácti tisíci lety v oblasti Úrodného půlměsíce. Nejstarší státy začaly vznikat, opět v oblasti Úrodného půlměsíce, zhruba před 5400 lety. To znamená, že předkové nás všech, kteří tu dnes žijeme, žili ještě před jedenácti tisíci lety ve světě včerejška a předkové mnohých z nás tak dokonce žili ještě docela nedávno. V nejhustěji osídlených oblastech Nové Guineje začal přímý kontakt s vnějším světem teprve během posledních generací a k několika zbývajícím skupinám na Nové Guineji a v Amazonii přímé kontakty s vnějším světem a státní zřízení ještě možná stále nedorazily.

Mnohé ze světa včerejška samozřejmě ještě stále zůstává s námi, dokonce i v hustě osídlených oblastech moderních průmyslových společností. Život v řídké osídlených venkovských oblastech západního světa si stále zachovává řadu rysů tradičních společností. Nicméně mezi tradičním

EPILOG

světem a našimi moderními DIVNÝMI společnostmi existují velké rozdíly. Tradiční národy nevědomky podnikly tisíce experimentů v tom, jak „provozovat“ lidskou společnost. Nemůžeme všechny ty experimenty zopakovat v řízených podmínkách, abychom viděli, jak dopadnou. Ale můžeme se poučit z toho, co se zatím s těmito národy skutečně stalo.

Jednou z věcí, kterou nás svět včerejška učí, je být vděčný za naše moderní společnosti a nezavrhouvat je jako celek se vším, co obnášejí. Vždyť každý z nás by asi řekl: chválabohu, že už nemáme neustálé války, nezabíjejí se u nás nemluvňata a neopouštějí staré osoby. Chápeme, proč k těmto krutým věcem v malých společenstvích někdy dochází nebo jsou nucena je provádět. My se naštěstí při existenci státního zřízení nedostáváme do neustálého cyklu válek a při usazeném životním stylu a nadbytku potravin nemusíme praktikovat infanticidu, ani nemusíme staré lidi ponechávat nezaopatřené svému osudu. Také jsme asi rádi, že u nás nedochází ke škrcení vdov a jiným ukrutnostem, které určitá tradiční společenství praktikují jako kulturní idiosynkracie, svérázné projevy – přestože nic v jejich prostředí nebo způsobu obživy je nenutí to provádět.

Existuje však řada dalších prvků světa včerejška, které nejen že nás neodpuzejí, ale naopak se možná budou mnoha čtenářům zamlouvat. Některé z nich – například to, že si nemusíme každé jídlo ještě přisolovat ze slánky na stole – můžeme do svého života začlenit celkem snadno, bez ohledu na to, zda by se k nim přiklonila i celá společnost kolem nás. Některé další prvky, které nás oslovují, je pro člověka jako jednotlivce obtížné do svého života zavést, pokud se nezmění i společnost kolem: například je obtížné vychovávat naše děti jako ty novoguinejské, když všechny ostatní děti kolem jsou vychovávány moderním americkým způsobem. A konečně existují takové prvky tradičních společností, pro jejichž přijetí je nutná akce ze strany společnosti jako celku. Zavedení žádoucích prvků světa včerejška tedy vyžaduje kombinaci individuálních a celospolečenských rozhodnutí. Které z těchto věcí bychom mohli udělat my sami?

Typickou oblastí, kde toho můžeme pro své dobro udělat hodně i jako jednotlivci, je strava a stravovací návyky. Zamyslete se ještě jednou nad faktem, že prakticky žádní tradiční Novoguinejci nezemřou na mozkovou mrtvici, srdeční infarkt nebo důsledky cukrovky. To ovšem neznamená, že chcete-li se vyhnout těmto nemocem, musíte zahájit mezikmenové války a přejít na stravu, která se z devadesáti procent skládá ze sladkých brambor. Naopak, můžete si užívat výplody nejlepších světových kuchyní, žít v míru a zároveň se těmto nemocem vyhnout. Stačí

do svého života začlenit tři příjemné návyky: pravidelně cvičit, pomalu jíst a povídat si při jídle s přáteli (namísto zhltnutí jídla o samotě) a konečně vybírat zdravé potraviny, jako je čerstvé ovoce a zelenina, netučné maso, ryby, ořechy a obilniny, a vyhýbat se potravinám, které mají vysoký obsah soli, trans-nenasycených tuků a jednoduchých cukrů. Stravovací návyky představují i oblast, kde nám může pomoci společnost (to jest voliči, vláda a výrobci potravin), a to zavedením zdravějších norem pro zpracování a výrobu potravin; tyto iniciativy již probíhají s úspěchem ve Finsku a v dalších zemích.

Další věcí, kterou můžeme dělat jako jednotlivci (respektive jako páry), aniž bychom čekali na celospolečenskou změnu, je to, že budeme vychovávat své děti dvojjazyčně nebo vícejazyčně, jako se to děje u mnoha dětí v tradičních společnostech. V Americe existuje mnoho rodičů, kteří by toto mohli udělat, ale nedělají, protože se zde obecně má za to, že dvojjazyčná výchova je pro děti matoucí. My už ale víme, že dvojjazyčná výchova ani zdaleka k matení dětí nevede, naopak jim přináší celoživotní výhody v kognitivní oblasti a také obohacuje jejich život. Spousta amerických párů umí více než jeden jazyk: každý z rodičů by tedy mohl na dítě mluvit jinak a vychovávat je od narození jako dvojjazyčné. Přistěhovalecké páry by mohly na děti mluvit svým rodným jazykem, jenže se bojí, že děti pak nebudou dobré v angličtině, a záměrně zabraňují tomu, aby jejich rodný jazyk poslouchaly; ale angličtinu by děti stejně pochytily velmi rychle od ostatních dětí. Každému říkám (včetně sebe): také jste se snažili učit ve škole nebo jako dospělí cizí jazyky, strávili jste tisíce hodin nad učebnicemi gramatiky, memorováním slovíček a posloucháním jazykových nahrávek, a stejně nakonec cizím jazykem mluvíte kostrbatě a s akcentem? Mohli jsme si všechnu tu dřinu ušetřit a mluvit cizím jazykem plynně a bez akcentu – kdyby nás rodiče vychovali jako dvojjazyčné. Měli bychom na to myslet, až budeme uvažovat o tom, jak budeme vychovávat své děti a vnoučata.

Kromě vícejazyčnosti nabízí výchova dětí v tradičních společnostech i řadu dalších užitečných modelů, ze kterých bychom si pro sebe něco mohli vybrat. Všichni potenciální rodiče by si měli položit otázku, kterou z následujících možností by mohli uplatnit: provádět kojení na požádání, je-li to pro matku reálné, později dítě odstavit, udržovat častý tělesný kontakt mezi miminkem a některým dospělým, spát s miminkem v jedné místnosti (dejte si do ložnice pevnou matraci nebo dětskou postýlku a proberte to s vaším dětským lékařem), přenášet dítě v nosičkách

EPILOG

ve svislé poloze a s pohledem dopředu, více do péče o dítě zapojovat další osoby (prarodiče a podobně), rychleji reagovat na pláč dítěte, vyhýbat se tělesným trestům, poskytovat dítěti volnost, aby mohlo zkoumat své okolí (s patřičným dohledem samozřejmě), zapojovat dítě při hraní do skupin dětí různého věku (je to přínosné jak pro mladší děti, tak pro starší děti ve skupině) a pomáhat dětem, aby se naučily bavit samy, místo abychom zadusili jejich kreativitu průmyslově vyráběnými „vzdělávacími“ hračkami, počítačovými hrami a dalšími zábavními polotovary. Možná pro vás některé z těchto věcí bude obtížné v praxi zavést, pokud v místě, kde žijete, podobný systém nefunguje: například když všechny děti ve vašem bloku mají videohry a jen u vás doma nejsou, možná zjistíte, že dítě tráví všechn svůj čas doma u kamarádů. Ale každopádně má cenu se nad těmito možnostmi zamyslet: nezávislost, jistota a sociální vyspělost dětí v tradičních společenstvích vždy ohromovaly všechny návštěvníky, kteří se s nimi blíže seznámili.

Jako jednotlivci můžeme dále zpracovat na tom, abychom uměli realisticky vyhodnocovat nebezpečí, která na nás při našem životním stylu číhají, a abychom si osvojili trochu z novoguinejské „konstruktivní paranoie“. Mí novoguinejské přátelé zásadně v džungli nespí pod odumřelými stromy a věnují pozornost i nevinně vypadajícím klacíkům v zemi – přestože z hlediska pravděpodobnosti by mohli spát desítky nocí pod odumřelými stromy a ignorovat desítky zdánlivě nevinných klacíků, a nic by se jim nestalo. Ale oni vědí, že kdyby se takto neopatrně chovali stokrát, zákon pravděpodobnosti si je nakonec najde. Pro většinu lidí na Západě nepředstavuje hlavní životní riziko odumřelý strom nebo klacík v zemi, ale nejsou to ani teroristé, jaderné reaktory, letecká neštěstí a další okázalá, avšak z hlediska pravděpodobnosti bezvýznamná rizika, kterými jsme posedlí. Ze zdravotních statistik vyplývá, že nejvíce bychom měli konstruktivní paranoii uplatňovat vůči autům (která řídíme sami nebo jiní lidé), alkoholu (který konzumujeme my nebo jiní lidé) a (zejména ve starším věku) vůči žebříkům a uklouznutí ve sprše. U každého z nás pak v návaznosti na konkrétní způsob života existují další rizika, na která by si měl dávat pozor.

Náboženská víra (respektive její nedostatek) je další volbou, kterou provádíme jako jednotlivci. Mnozí z nás procházejí těžkými životními obdobími, kdy se k naší náboženské víře znovu obracíme. V takových dobách je dobré si uvědomit, že volba náboženství je širší a komplexnější záležitostí, než že jen přijmeme za svou určitou metafyzickou víru, že se

rozhodneme jí věřit, nebo naopak že odmítneme víry, které jsou podle našeho názoru falešné, nepravdivé. Když píšu tyto řádky, napadají mě tři mí dlouholetí přátelé, kteří v těchto věcech zaujali velmi rozdílné postupy. Jeden z nich je dlouholetým členem unitářské církve a tato církev představuje stabilní klíčový prvek jeho života. Druhý je, co se týče náboženství, dlouholetým judaistou, ale celý život se potýká se svým vztahem k Izraeli a tento vnitřní konflikt je součástí jeho identity. Třetí pochází z Německa, vyrostl v katolické rodině v jedné tradiční katolické oblasti, a nedávno mě překvapil, když ve věku čtyřiceti let konvertoval k protestantům. Ve všech třech případech záleželo rozhodnutí mých přátel zůstat u určitého náboženství nebo ho naopak změnit nikoliv na zdrojích víry konkrétního náboženství, ale na jiných rolích, které náboženství v našich životech sehrává. Tyto rozmanité role se v jednotlivých životních obdobích člověka posilují a zase se ztrácejí, stejně jako tomu bylo s rolmi náboženství u lidské společnosti v různých historických obdobích jejího vývoje. Zopakujme si, jaké role náboženství v našich životech sehrává: poskytuje uspokojivé vysvětlení základních otázek týkajících se fyzického světa, poskytuje prostředek pro zvládnutí strachu a stresových situací, dává smysl úmrtí milované osoby, vyhlídce na vlastní smrt a také dalším bolestným událostem, odůvodňuje morální principy chování daného člověka a podřízenost či neposlušnost vůči autoritám a konečně dává možnost se identifikovat jako člen skupiny, jejíž ideály člověk sdílí. Těm z nás, kteří procházejí obdobím duchovní nejistoty a chaosu, možná pomůže, když si uvědomíme, že náboženství znamenalo pro různé společnosti různé věci, a tak budeme schopni si lépe ujasnit, co náboženství znamená nebo by mohlo znamenat konkrétně pro nás.

Nyní přejděme k prvkům tradičních společností, které se nám zamlouvají, ale jejichž zavedení v praktickém životě vyžaduje jak osobní rozhodnutí, tak iniciativu společnosti jako celku. O jednom příkladu už jsem hovořil – omezení příjmu soli ve stravě. To je cíl, kterému se můžeme jako jednotlivci přiblížit tím, že budeme méně solit. Ale pokud máme opravdu výrazně snížit příjem soli ve stravě, musí se o to zasadit stát a výrobci potravin, protože hlavní podíl soli, kterou konzumujeme, je „zamaskován“ ve zpracovaných potravinách. Podobně můžeme jako jednotlivci omezit riziko vzniku cukrovky, když budeme pravidelně cvičit a vhodně se stravovat, ale stát může také v této oblasti přispět, například podporou všeobecného povědomí pomocí osvětových kampaní nebo regulací prodeje těch potravin ve školách, ze kterých se tloustne. Společnost

